

VIAȚA BUNĂ ȘI FERICIREA ÎN CONCEPȚIA LUI SPINOZA

MARIA SINACI

Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad

The Good Life and Happiness in Spinoza. In the first pages of the *Treatise on the Emendation of the Intellect* Spinoza reveals his project to investigate whether there is a true and communicable good. Because he found that people generally focus on achieving goals that do not really satisfy them, he set out to find the way to a good life and stable human happiness. This article starts from a similar concern of Ecclesiastes and explores in the first part the model of human nature proposed by Spinoza. The ideal state of human nature is that in which man unites with the most perfect being, God, and experiences the joy of this union. Good life is investigated from the perspective of essential elements that contribute to the development and flourishing of a human being.

Keywords: good life; happiness; God; Nature; virtue.

În lucrarea *Tratat despre îndreptarea intelectului*¹, Spinoza dezvăluie cititorului proiectul său intelectual situat fundamental într-un larg cadru filosofic al moralității. Precum înțeleptul Solomon – regele Israelului și autorul cărții veterotestamentare *Ecclesiastul*² – care s-a sârguit să cerceteze și să ia aminte „cu înțelepciune la tot ce se petrece sub cer” (Ecc 1, 13), Spinoza de asemenea își îndreaptă atenția și cercetează „ceea ce se întâmplă în viața de toate zilele”³. Constatările celor doi înțelepți sunt oarecum apropiate. Ecclesiastul, regele filosof, privește lumea „cu luare aminte la toate lucrările care se fac sub soare”, se privește pe sine și totul i se pare a fi lipsit de sens, deșertăciune⁴, „totul este deșertăciune și vânare de vânt” (Ecc 1, 14). Nici experiența profundă de viață pe care o avea alături de bogăție, faimă, putere și nici înțelepciunea cu care se sârguia să înțeleagă rostul omului și al lumii pare să nu-i aducă fericirea. Cunoașterea „celor câte se fac

¹ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, traducere de prof. S. Katz, Filipeștii de Târg, Editura Antet XX Press, 2005.

² *Biblia sau Sfânta Scriptură*, „Ecclesiastul”, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

³ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, p. 15.

⁴ Referitor la cuvântul „deșertăciune”, savanții moderni subliniază rădăcina ebraică a deșertăciunii, „hevel”, care sugerează fum sau vapori, ceva care este nesubstanțial și trecător (Peter Kreeft, *Three Philosophies of Life*, San Francisco, Ignatius Press, 1989). De obicei termenul este tradus prin „fără sens”, „în zadar” sau „fără înțeles”. Precizarea este că „hevel” nu sugerează absența sensului, ci mai degrabă o distorsiune a sensului sub soare.

sub soare” nu este posibilă în concepția autorului, căutarea este zadarnică și chiar dacă înțeleptul „crede că le cunoaște, el nu poate să le pătrundă” (Ecc. 5, 17). Mai mult chiar, acest travaliu intelectual poate genera tristețe, căci „unde este multă înțelepciune este și multă amărăciune, și cel ce își înmulțește știința își sporește suferința” (Ecc. 1, 18). Elementul egalizator pentru viața tuturor oamenilor, desfășurată sub semnul deșertăciunii, este moartea. Într-o existență trăită sub spectrul zădărnicii și al deșertăciunii, oamenii par condamnați la nefericire și la imposibilitatea accesului la cunoaștere. Ce ar putea face omul atunci pentru a da un sens vieții sale și a cunoaște bucuria, fericirea, în această scurtă existență pe pământ? Îndemnul Ecclesiastului pentru cititor este de a duce „o viață bună”, fără a furniza explicit un cadru privitor la ceea ce ar trebui să facă, pas cu pas, în acest demers. O caracteristică a acestei noi vieți este recunoașterea mâinii lui Dumnezeu în toate lucrurile. Regele filosof face referire la ordinea divină din univers și la faptul că omul trebuie să recunoască accesul limitat pe care îl are în planul cunoașterii, dar să-și pună încrederea în Creatorul său. Prin urmare, Ecclesiastul propune un model de viață bazat pe smerenie și acceptarea relației cu Dumnezeu, ceea ce îl va face capabil să trăiască o viață mai fericită. Concluzia înțeleptului Solomon este că bucuriile oamenilor și fericirea lor vin din lucrurile simple și viața trăită cu Dumnezeu.

Cercetările efectuate de Spinoza⁵ îl conduc la o constatare apropiată de cea a Ecclesiastului

pe temeiul experienței, că ceea ce se întâmplă în viața de toate zilele, este van și fără valoare, când am văzut că toate lucrurile care îmi inspiră frică și de care mă feresc conțin ceva bun sau rău, numai întrucât sufletul meu este impresionat de ele, m-am hotărât, în sfârșit, să cercetez dacă există ceva ce ar fi un bine adevărat și comunicabil [...], în virtutea căruia aș putea simți o bucurie sufletească veșnic continuă și desăvârșită⁶.

Poate fi remarcat în acest pasaj caracterul profund religios, o relatare despre căutarea mântuirii⁷ exprimată de autor, pe de o parte, sub influența tradiției iudaice, iar pe de altă parte, în termenii spiritului intelectual contemporan. După ce este convins că totul este „van și fără valoare”, Spinoza, asemenea Ecclesiastului, dar și sub influența puternică a majorității filosofilor antichității⁸, caută o cale spre fericire. Filosoful chiar consideră că scopul filosofiei este să caute fericirea și crede că, odată descoperită și obținută, ar putea să se bucure de ea pentru totdeauna.

⁵ Spinoza s-a născut într-o familie sefardă, la 24 noiembrie 1632, în cartierul evreiesc din Amsterdam, care i-a asigurat o educație evreiască tradițională. A studiat la o școală Talmud Torah a congregației din Amsterdam, context în care lui Spinoza i-a fost cunoscută și Cartea *Ecclesiastul*. Se pare că ideile Ecclesiastului au avut o influență asupra lui Spinoza. În *Etica*, partea a patra, în propoziția 17 face trimitere la *Ecclesiastul* (1, 18).

⁶ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, p. 15.

⁷ Filosofului i-a fost adesea aplicată eticheta de ateu și a fost privit ca un critic al religiei care a pus la îndoială autoritatea Bibliei. A se vedea J.I. Israel *et al.*, *Enlightenment contested: Philosophy, modernity, and the emancipation of man 1670–1752*, Oxford University Press, 2006, pp. 45–46.

⁸ Despre Spinoza se știe că a fost puternic influențat de Platon, Aristotel și de stoici.

În concepția spinoziană, majoritatea oamenilor își dedică viața atingerii unor obiective care nu îi satisfac cu adevărat și nu contribuie cu nimic la conservarea ființei umane. Obiectivele comune sunt bogăția, faima și plăcerea senzuală la care tânărul Spinoza își propune să renunțe pentru a urmări „noul său mod de viață” care presupune a lăsa în urmă un bine cunoscut, însă incert. După stăruința în meditație, s-a convins că de fapt va „părăsi un *rău sigur* în schimbul unui *bine sigur*”⁹. Întregul demers filosofic al lui Spinoza este îndreptat spre a demonstra calea către adevărata viață bună, către starea de fericire umană stabilă și nesupusă întâmplării. Dar care este „viața bună” în concepția lui Spinoza? Există un bine adevărat, având în vedere că lucrurile din această lume și practicile umane ce conțin multe elemente care nu au valoare, sunt în van? Filosoful a încercat să ofere răspunsuri acestor întrebări și în căutările sale a descoperit că există un mod particular de a trăi care exprimă un fel de perfecțiune a naturii noastre umane, o condiție pentru adevărata înflorire umană¹⁰. Fundamentul acestei naturi umane îl reprezintă libertatea, bunul suprem care ține de viața persoanei individuale, o temă care străbate ca un fir roșu scrierile lui Spinoza. De altfel, libertatea este un alt nume pe care îl folosește pentru binele suprem, legat de statutul de perfecțiune umană pe care și-a propus să o descopere.

Pentru o mai bună înțelegere a concepției sale, Spinoza aduce în *Tratat pentru îndreptarea intelectului* o clarificare a ceea ce înțelege prin „bine adevărat” și ce este „binele suprem”. Înainte însă de a clarifica semnificația acordată celor două sintagme, sunt importante câteva precizări referitoare la modul de întrebuintare al termenilor bun și rău. Utilizarea acestor termeni poate avea loc numai într-un sens relativ întrucât, privit din diferite puncte de vedere, „unul și același lucru poate fi numit bun sau rău, tot așa cum poate fi numit perfect sau imperfect”¹¹. Aceste evaluări sunt subiective, valabile doar pentru cel care face judecata, căci oamenii numesc lucrurile perfecte sau imperfecte, bune sau rele, mai mult din prejudecată decât din cunoaștere. Există de asemenea și tendința de a face comparații între indivizi din aceeași specie sau gen. Pentru Spinoza¹², binele și răul nu ne indică ceva pozitiv sau negativ și le consideră doar „moduri de cugetare” sau noțiuni pe care ni le formăm prin compararea lucrurilor între ele¹³ (E4Pref.). Ceva este perfect sau imperfect doar pentru că cineva crede că este așa. Ceva este perfect doar pentru persoana respectivă, pentru evaluarea ei, întrucât aduce cu ea o concepție personală despre ce ar trebui să fie un anumit lucru. În esența sa, niciun lucru nu poate fi

⁹ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, p. 17.

¹⁰ Steven Nadler, *Think of Death. Spinoza on How to Live and How to Die*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2020, pp. 11–12.

¹¹ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, p. 19.

¹² Pasajele citate din *Etica* lui Spinoza sunt menționate folosind următoarele abrevieri: Pref. (prefață), A (axiomă), Df (definiție), P (propoziție), D (demonstrație), C (corolar), N (notă). De exemplu, E2P31D se va citi: *Etica*, Partea a doua, Propoziția 31, Demonstrație.

¹³ Spinoza, *Etica demonstrată după metoda geometrică și împărțită în cinci părți*, Filipeștii de Târg, Editura Antet XX Press, [f.a.], p. 143.

numit perfect sau imperfect, mai ales că în opinia lui Spinoza toate se petrec după legile imuabile ale naturii, după o ordine eternă. Sufletul omului nu poate cuprinde această ordine, „dar concepe că poate exista o fire omenească și mai puternică decât el însuși” și se simte îndemnat să caute mijloacele care îl pot duce la perfecțiune¹⁴. Două condiții sunt precizate de Spinoza pentru dobândirea acestei firi superioare: prima este chiar aceea de a concepe că poate exista o fire superioară; a doua este de a cunoaște că nu există nimic care să-l împiedice să o dobândească. *Binele adevărat* este considerat a fi orice mijloc care ajută omul să se realizeze astfel încât să ajungă la această țintă, la perfecțiune. Dar acest demers vizează individul și statutul său. *Binelui suprem*, Spinoza îi dă o dimensiune colectivă, este pârtașia cu semenii noștri la acea fire superioară spre care tindem¹⁵. Despre firea umană superioară, Spinoza precizează că aceasta „constă în cunoașterea conexiunii ce o are sufletul cu universul”¹⁶. Prin urmare, binele suprem se află în legătură cu comunitatea, cu dimensiunea socială a existenței omului. Astfel, aspirația și efortul individual spre dobândirea firii desăvârșite devin o împreună-lucrare cu a celorlalți semeni. Străduința pentru desăvârșirea individuală înseamnă străduința „mea” ca și alții, împreună cu mine, să se desăvârșească. Cum ar putea fi realizat acest obiectiv? Spinoza face referire la două elemente necesare: (1) cunoașterea naturii atât cât este necesar pentru a dobândi firea superioară¹⁷; (2) formarea unei societăți astfel încât să ajungă cât mai mulți oameni la această țintă, ușor și sigur¹⁸.

Referitor la perfecțiune, S. Nadler remarcă faptul că în concepția spinoziană aceasta este în primul rând o noțiune ontologică, nu evaluativă. Pentru Spinoza, perfecțiunea este realitate și în acest sens afirmă: „Prin *realitate* și *perfecțiune* înțeleg unul și același lucru” (E2Df6). Un lucru este perfect, pur și simplu având realitatea pe care o are. S. Nadler afirmă totuși o dimensiune evaluativă întrucât se pot face comparații și unele lucruri finite pot avea mai multă realitate, mai multă perfecțiune decât altele. În acest sens, despre un lucru finit se poate spune că este mai perfect decât un alt lucru finit sau chiar decât era înainte¹⁹. Perfecțiunea infinită îi aparține doar lui Dumnezeu sau Naturii, iar noi suntem capabili să vorbim numai despre perfecțiunea sau imperfecțiunea naturii umane întrucât fiecare dintre noi, fiecare corp individual, este o expresie finită a puterii infinite a lui Dumnezeu sau a Naturii. Și aceasta dintr-o perspectivă a creșterii sau scăderii ei. Noțiunile de bine și rău pot fi înțelese ca îmbunătățiri sau deficiențe în demersul omului pentru dobândirea firii superioare. Creșterile și scăderile puterii unei persoane nu sunt egale din punct de vedere etic și nici psihologic. Pentru Spinoza, aceste creșteri sau

¹⁴ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, p. 19.

¹⁵ *Ibidem*, p. 19.

¹⁶ *Ibidem*, p. 19.

¹⁷ A se vedea și Maria Sinaci, „Idei adecvate, idei neadecvate și tipuri de cunoaștere în *Etica* lui Spinoza”, în *Studii de teoria categoriilor*, vol. XI, coord. Al. Surdu, S. Bălan, M. Popa, București, Editura Academiei Române, 2019, pp. 51–62.

¹⁸ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, p. 20.

¹⁹ Steven Nadler, *op. cit.*, pp. 13–16.

scăderi de putere nu sunt neutre din punct de vedere etic. Astfel, creșterea în ansamblu a puterii unui individ este desigur o îmbunătățire a naturii sale, în timp ce scăderea puterii este o deficiență²⁰. Totodată, ceva este cu adevărat bun dacă facilitează efortul ființei umane de a crește pentru a se apropia de model. Ceva este rău, dacă diminuează acest efort al ființei umane. A. Youpa explică teoria lui Spinoza despre bine și rău. Prin poziția sa respinge abordarea morală antirealistă, conform căreia binele și răul ar depinde de dorințele noastre. Youpa exprimă un punct de vedere potrivit căruia binele și răul sunt proprietăți obiective, argumentând că Spinoza a înțeles binele și răul în primul rând ca îmbunătățiri sau deteriorări ale puterii noastre esențiale, care sunt fapte obiective²¹.

A fost formulat însă un criteriu, un standard obiectiv pe care să îl putem aplica pentru evaluarea unei persoane astfel încât să se poată spune că este „perfectă...” sau că este „mai perfectă decât odinioară”? Or, există în scrierile spinoziene o recomandare privind un anume fel de viață care ar fi de preferat dincolo de orice alt mod de viață? Conform lui S. Nadler, Spinoza propune un astfel de model al naturii umane [exemplar naturae humanae], întemeiat metafizic pe ceea ce înseamnă să fii om, pe care îl consideră independent de opiniile subiective. Perfecțiunea unei persoane este în funcție de cât de aproape sau de departe este de acest model prin viața pe care o trăiește²². Un model al naturii umane îl reprezintă ființa cu cel mai bun rezultat în străduința pentru o stare ideală și acest model, crede Spinoza, este urmărit de toți indivizii, cel puțin în principiu. Aceasta este ființa umană al cărei *conatus*²³ este maxim²⁴. Prin urmare, modelul spinozian al naturii umane include străduința pentru ființa umană de a-și menține ființa și de a-și maximiza puterea sa umană – *conatus* – spre a atinge starea ideală. Desigur că ne putem întreba în ce măsură acest model ar putea fi folosit ca un standard pentru evaluări despre ceea ce este bine și ce este rău? În *Etica*, în „Prefața” părții a patra, Spinoza ne furnizează un răspuns în acest sens: ceva este bun dacă ne apropie tot mai mult de modelul naturii umane pe care ni l-am propus; ceva este rău dacă ne împiedică de a corespunde aceluiasi model. Și astfel, în opinia lui Spinoza, ne putem forma „o idee despre om, pe care s-o privim ca pe un model al naturii omenești” (E4Pref.)²⁵.

²⁰ A. Youpa, *The Ethics of Joy: Spinoza on the Empowered Life*, New York, Oxford University Press, 2019, pp. 28–30.

²¹ *Ibidem*, cap. 3–6.

²² S. Nadler, *op. cit.*, pp. 15–18.

²³ Termenul „conatus” este central în filosofia lui Spinoza, fiind folosit și de alți filosofi moderni, precum Descartes, Leibniz și Hobbes, care au avut contribuții semnificative în dezvoltarea sa. Provenit din limba latină, „conatus” este tradus în mod frecvent prin efort, înclinație, tendință, străduință. Este folosit pentru a desemna o înclinație înăscută a unui lucru spre a continua să existe și să se perfecționeze. Acest „lucru” poate fi minte, materie sau o combinație a ambelor și este adesea asociat cu voința lui Dumnezeu într-o viziune panteistă a naturii. S. Nadler se referă la conatus ca la un „pachet finit de putere care constituie fiecare lucru în Natură” (*op. cit.*, p. 27).

²⁴ S. Nadler, *op. cit.* p. 27.

²⁵ Benedict Spinoza, *Etica demonstrată după metoda geometrică și împărțită în cinci părți*, Filipeștii de Târg, Editura Antet XX Press, [f.a.], p 143.

Starea ideală a naturii umane, de perfecțiune, este abordată de Spinoza și în lucrarea publicată postum *Korte Verhandeling van God, de mensch en deszelvs welstand* [*Scurt tratat despre Dumnezeu, om și bunăstarea lui*]. În Partea a doua a lucrării²⁶, dedicată chiar acestei teme, autorul se referă la „omul perfect” ca persoana care atinge condiția umană ideală. Acest „om perfect”, în concepția spinoziană, este „omul care se unește cu ființa cea mai perfectă, cu Dumnezeu”, și trăiește bucuria acestei uniri. Pentru Spinoza, Dumnezeu este totul. Numai că Dumnezeul lui Spinoza nu este Dumnezeul Bibliei²⁷ și nici al filosofilor antichității, cu toate versiunile cunoscute. Spinoza îl identifică pe Dumnezeu cu Natura²⁸, El este însăși Natura (Deus sive Natura). Această concepție este întărită de mai multe ori prin expresii specifice: „Dumnezeu sau Natura”, „Dumnezeu sau substanța” (E1P11). Unirea cu Dumnezeu, care este „cel mai înalt bine”, este o realizare intelectuală, este starea cunoașterii raționale, iar întruchiparea ei într-o existență umană reprezintă starea ideală, starea de vârf a naturii umane. Într-o perspectivă etică, orice ne ajută să atingem această stare de perfecțiune este numit de Spinoza „bine” și orice ne împiedică sau nu ne ajută este numit „rău”²⁹. Prin urmare, conceptul lui Spinoza despre Dumnezeu nu poate fi separat de conceptul de viață bună. Și în această zonă Spinoza se întâlnește cu Ecclesiastul deoarece pentru amândoi viața bună și fericirea înseamnă viața cu și în Dumnezeu. Conceptul de Dumnezeu este însă diferit pentru fiecare.

Cum este viața bună pe care crede Spinoza că ar trebui să o alegem? Încă de la începutul cărții *Tratat despre îndreptarea intelectului*, Spinoza ne spune că pentru a urmări „adevăratul bine”, care oferă „bucurie veșnic continuă și desăvârșită”, s-a hotărât să se îndepărteze de ceea ce oamenii consideră „cel mai înalt bine”, adică lucruri precum bogăția, onoarea, plăcerea senzuală care nu aduc fericirea, fiind trecătoare și instabile. Detașarea de lucrurile trecătoare este așadar o componentă esențială pentru viața bună. Acest demers este considerat eliberator pentru un spinozist și îl ajută în orientarea sa spre binele adevărat, care pentru Spinoza constă în activitatea intelectuală, în ceea ce numește *amor Dei intellectualis*, iubirea intelectuală a lui Dumnezeu. Bucuria rezultată din iubirea lui Dumnezeu poate surclasa orice alt tip de bucurie care poate fi oferită de lucrurile supuse efemerității. Renunțarea la aceste bunuri trecătoare presupune un act de voință și generează pentru individ un comportament caracterizat de moderație și generozitate în care

²⁶ Spinoza, *Short Treatise on God, Man and His Well-Being* [*Scurt tratat despre Dumnezeu, om și bunăstarea lui*], în *The Collected Works of Spinoza*, vol. I, edited and translated by Edwin Curley, New Jersey, Princeton University Press, 1985, pp. 45–156.

²⁷ Pentru detalii suplimentare, a se vedea: Maria Sinaci, „Idei adecvate, idei neadecvate și tipuri de cunoaștere în *Etica* lui Spinoza”, în *Studii de teoria categoriilor*, vol. XI, coord. A. Surdu, S. Bălan, M. Popa, București, Editura Academiei Române, 2019, pp. 51–62.

²⁸ Pentru Spinoza, „Natura” este o substanță eternă, infinită, cu o putere infinită prin care poate produce orice lucru posibil. „Natura” lui Spinoza nu trebuie înțeleasă în registrul interpretărilor materiale ale fizicii moderne.

²⁹ Spinoza, *Short Treatise on God, Man and His Well-Being*, Partea a doua, cap. 4, I/60, p. 103.

evită ura, invidia, vanitatea și alte atitudini evaluate ca fiind negative în raport cu cei din jur. În *Tratat despre îndreptarea intelectului*³⁰, Spinoza afirmă că alături de preocuparea pentru a dirija intelectul pe calea dreaptă, să avem înaintea stabilite câteva principii de viață. Elementul pe care se bazează și care unește totodată aceste principii este moderația, echilibrul, acea „cale de mijloc” prin care sunt evitate excesele în orice direcție. Interesant este că Spinoza promovează acest mod de viață nu dintr-un accentuat spirit altruist care ar viza o grijă deosebită pentru bunăstarea celorlalți, ci mai degrabă pentru o viață socială în comuniune cu persoane care prin modul de viață și relaționare îi oferă posibilități de a avea în atenție dragostea divină.

Viața bună și bucuria de a trăi în concepția spinoziană vin și din străduința de a dobândi cunoașterea, a omului despre sine, a naturii în care trăiește și a lui Dumnezeu. Cunoașterea³¹ și înțelegerea de sine țin de o manifestare a înțelepciunii și contribuie la o bună stimă de sine, care nu trebuie confundată cu mândria, fără a se afla într-o relație de dependență de aprecierea celorlalți. Eliberarea de emoțiile negative, respectul de sine și conștientizarea propriei valori au un rol important în modul de relaționare și pot contribui la îmbunătățirea vieții altora, tratându-i cu respect și bunăvoință. În concepția lui Spinoza, toate lucrurile decurg în mod necesar din natura lui Dumnezeu, care este însăși Natura. Spinoza face referire, în *Tratat despre îndreptarea intelectului*, la patru categorii de cunoaștere³²: (1) cunoașterea obținută din „auzite” sau pe baza unui semn oarecare; (2) cunoașterea în urma unei experiențe nesigure, care nu este determinată de intelect; (3) cunoașterea obținută deducând esența unui lucru din alt lucru (dintr-un efect tragem concluzii asupra cauzei sau când facem deducție din ceva universal, însoțit de o proprietate particulară); (4) cunoașterea la care ajungem înțelegând un lucru prin însăși esența sa sau prin primele cauze ale sale³³. Cunoașterea Ființei eterne și infinite, conform concepției spinoziene, aparține celui de-al treilea tip de cunoaștere, deductiv, având ideea sa înăscută în mintea noastră. Este cunoașterea pe care „o câștigăm deducând esența unui lucru din altul [...]; aceasta are loc atunci când, dintr-un efect anumit tragem concluzii asupra cauzei, sau când facem o deducție din ceva universal, care este totdeauna însoțit de o anumită proprietate particulară”³⁴. Și pentru că toate lucrurile decurg în mod necesar din natura divină, omul poate deduce toate lucrurile din ideea lui Dumnezeu. Această cunoaștere a divinului generează o bucurie în care este descoperit singurul lucru infinit și etern capabil să satisfacă ființa umană. În *Tratat despre îndreptarea intelectului*, Spinoza afirmă că Dumnezeu sau Natura are „puterea de a se comunica” nu numai mie, ci și tuturor celorlalți, astfel încât nu

³⁰ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, pp. 20–21.

³¹ A se vedea: Maria Sinaci, „Conceptul de minte în *Etica* lui Spinoza”, în *Studii de teoria categoriilor*, vol. XII, coord. A. Surdu, S. Bălan, M. Popa, București, Editura Academiei Române, 2020, pp. 195–208.

³² În *Etica*, Spinoza prezintă trei tipuri de cunoaștere.

³³ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, pp. 21–22.

³⁴ *Ibidem*, p. 22.

poate fi monopolizată. Cunoașterea reprezintă cea mai importantă sursă generatoare de bucurie.

În concepția lui Spinoza, o coordonată esențială pentru viața bună este libertatea. „Omul liber” este persoana ghidată de rațiune, cea care pentru S. Nadler reprezintă modelul naturii umane. Conform definiției pe care Spinoza o dă libertății, un lucru este liber când există prin simpla necesitate a propriei sale naturi și este determinat în acțiunile sale numai de el însuși. Libertatea înseamnă existența opțiunilor și capacitatea de a face judecăți, de a lua decizii de valoare. Persoana liberă se bucură de viața pe care o duce și nu cunoaște ceea ce Spinoza numește vicii, precum lăcomia, beția, pofta. Când este cu adevărat liber, omul își dedică timpul cunoașterii, căutării înțelepciunii și știe cum să se bucure de lucrurile simple. Libertatea pentru a avea o viață bună înseamnă și puterea de a gândi, fără a fi controlat de forțe externe. Omul este liber atunci când cauzele acțiunii sale țin de resorturile interioare, fără a avea vreo cauză sau impunere exterioară. Rațiunea îl ajută pe „omul liber” să înțeleagă acele cauze manifestate sub forma unor forțe externe care îi limitează puterea de a acționa. Totuși, Spinoza susține că cea mai gravă amenințare pentru libertatea unei ființe umane sunt emoțiile. Pentru a se elibera de această limitare, omul ar trebui să obțină o perspectivă asupra cauzelor emoțiilor, să se elibereze de pasiunile sale bazându-se cât mai mult pe facultatea de a raționa, astfel încât să devină o persoană liberă. Cu cât sunt înțelese mai bine cauzele care acționează asupra individului, cu atât libertatea crește. Eliberarea implică dobândirea de cunoștințe, ceea ce dă putere minții. Prin urmare, libertatea pentru ființa umană înseamnă cunoaștere și putere. „Omul liber” nu este o ființă izolată de societate, un fel de pustnic care evită relaționarea cu semenii. Creșterea *conatus*-ului include și relațiile sociale care sunt o sursă de susținere și bucurie. Pentru că în filosofia spinoziană viața bună și etica înseamnă bucurie, nu tristețe sau izolare. În viziunea lui Spinoza, cea mai înaltă perfecțiune a ființelor umane se reflectă în capacitatea acestora de a-și controla emoțiile prin rațiune și de a obține astfel libertatea deplină. Omul este liber atunci când este capabil să își recunoască emoțiile și să le gestioneze cu ajutorul rațiunii (E5Pref.). Dar este „omul liber” fericit?

Spinoza consideră că scopul filosofiei este căutarea fericirii. Tot ceea ce există în univers își are cauza în puterea lui Dumnezeu și nimic din ceea ce universul ar trebui să posedă nu îi lipsește. Adevărata fericire spirituală este tocmai contemplarea de către rațiune a lui Dumnezeu, obiectul cel mai înalt, și conectarea la acesta, ceea ce înseamnă a trăi în libertate. Spinoza, spre deosebire de antici, consideră că libertatea joacă un rol central în fericirea omului, întrucât o leagă de virtute. Rațiunea nu îi cere omului nimic din ceea ce ar fi contrar Naturii, ci doar ceea ce îi este folositor, ceea ce îl duce „la o mai mare desăvârșire și, în mod absolut, ca fiecare să năzuiască, pe cât îi stă în putință, să-și mențină existența” (E4P18N). Astfel, viața sub îndrumarea rațiunii îl învață pe om unde este cea mai mare fericire și în ce constă. Un obiectiv al ființei umane pentru desăvârșirea ei, conform lui Spinoza, este creșterea puterii, a *conatus*-ului, care implică străduința de a-și păstra propria

existență și tocmai aceasta reprezintă baza virtuții: „Baza virtuții este însăși năzuința de a-și menține existența proprie” (E4P18N). La ce conduce această năzuință? Conduce la fericire, pentru că Spinoza precizează: „[...] fericirea constă în puterea omului de a-și menține existența” (E4P18N), de a-și păstra propria ființă. Succesul ființei umane în acest efort este identic cu fericirea. Referitor la relația dintre virtute și înflorirea conatusului, care înseamnă creșterea puterii, Spinoza subliniază: „Prin virtute înțeleg același lucru ca și prin putere; cu alte cuvinte virtutea, întrucât se referă la om, este însăși natura sau esența sa” (E4D8). Așadar virtutea este ceva de dorit, „fiind pentru noi lucrul cel mai prețios și cel mai folositor”. Pentru „omul liber” spinozian, fericirea vine din virtute, pe care Spinoza o echivalează cu libertatea, deoarece înțelege libertatea ca acționând din propria putere și definește virtutea ca echivalentă cu puterea proprie. Prin urmare, virtutea nu este doar libertatea în cel mai înalt grad, ci este însăși fericirea.

În filosofia lui Spinoza, viața bună implică și o importantă componentă socială. Deși unii savanți³⁵ au propus o imagine a „omului liber” spinozian ca ființă îndepărtată de viața comunității, poate chiar antisocială, considerăm că în scrierile lui Spinoza există suficiente elemente care pot contribui la conturarea unui tablou diferit. Căutarea și găsirea binelui adevărat înseamnă pentru Spinoza implicarea într-un demers prin care se străduiește să dobândească el însuși o fire desăvârșită, efortul său fiind îndreptat însă ca și alții împreună cu el să o atingă³⁶. Binele suprem la care face referire autorul, în *Tratat despre îndreptarea intelectului*, înseamnă participarea „împreună cu semenii noștri la o astfel de stare, încât să fim părtași la acea fire superioară, dacă este posibil”³⁷. Atingerea binelui suprem nu este privit de Spinoza ca un obiectiv la care și-ar propune să ajungă în mod individual, egoist, preocupat doar de realizarea sa. Mai mult decât atât, afirmă că propria sa fericire „constă și în sfortarea de a face ca și semenii” să înțeleagă lucrurile așa cum le înțelege el pentru a cunoaște natura și a dobândi o astfel de fire. El nu fuge de mulțime, de membrii comunității, ci îi implică în proiectul său, dorind formarea unei societăți „pentru ca foarte mulți oameni să ajungă ușor și sigur la ținta ce o urmărim”³⁸. Ceea ce este bine să urmărim la nivel social, ținta la care face referire Spinoza, este binele: „Binele pe care și-l dorește oricine practică virtutea, îl dorește și pentru ceilalți oameni, și cu atât mai mult, cu cât va avea o cunoaștere mai mare a lui Dumnezeu” (E4P37). „Omul liber” spinozian este preocupat de fericirea celor din jur, știind că relaționarea socială cu oameni fericiți poate contribui la conturarea unui context favorabil în care să se concentreze pe cunoașterea lui Dumnezeu și a desăvârșirii. Și aceasta nu o face dintr-o pornire egoistă, ci pentru că binele pe care și-l dorește, practicând virtutea, îl dorește și

³⁵ Antonio Negri, *The Savage Anomaly: The Power of Spinoza's Metaphysics and Politics*, translation by Michel Hardt, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1991.

³⁶ Spinoza, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, p. 19.

³⁷ *Loc. cit.*

³⁸ *Ibidem*, p. 20.

celorlalți oameni. Importanța dimensiunii vieții sociale pentru ființa umană este subliniată și din perspectiva menținerii existenței, întrucât „niciodată nu putem să ne lipsim de tot ce se află în afara noastră și nu putem trăi fără să avem legătură cu lucrurile externe”. Dintre toate aceste lucruri, cele mai prețioase sunt cele care se potrivesc pe deplin cu natura noastră și acestea trebuie căutate. În mod deosebit suntem în armonie cu natura umană și din această perspectivă „omului nimic nu-i este mai folositor decât omul” (E4P18N). În mod evident, Spinoza sugerează că omul are nevoie de oameni, de viață socială și interacțiune deoarece societatea îl ajută la modelarea sa și este o condiție pentru păstrarea existenței și înflorirea *conatus*-ului.